

PROMĚNY A INOVACE VE VÝUCE CIZÍM JAZYKŮM V EVROPĚ

Věra Ježková

Úvod

Evropa je (po Austrálii a Oceánii) druhý nejmenší světadíl. Sdružuje velké množství multikulturních a vícejazyčných společenství. Většina obyvatel Evropy žije ve vícejazyčném prostředí. Jazyková mnohotvárnost Evropy je výsledkem jejího historického vývoje a představuje její velké bohatství. Jazykové znalosti umožňují občanům plně využívat výhody občanství EU a jednotného trhu - pohybovat se volně na území EU, najít zde studium nebo zaměstnání, navazovat kontakty s občany jiných zemí nebo žít v jiném státě; jsou také hodnoceny v zaměstnání. Jazyky otevírají rovněž přístup k cizím kulturám a národům, a stávají se tak prostředkem lepšího porozumění mezi evropskými národy, překonávání hranic mezi lidmi, odstraňování různých předsudků, rozvíjení tolerance a boje proti xenofobii. Rada Evropy a Evropská unie si vždy vysoce cenily jazykového a kulturního bohatství Evropy a snažily se, aby tato mnohotvárnost byla zachována. V uplynulých 30 letech byla v rámci četných vzdělávacích reforem téměř ve všech členských státech EU značně posílena pozice cizích jazyků. Od 90. let 20. století vzrůstá význam jazykových znalostí také v kandidátských zemích EU. V následujícím příspěvku se soustředíme na několik aspektů problematiky cizích jazyků s důsledkem pro vzdělávání v ČR.

1. Jazyky v Evropě

K 1. 1. 2002 žilo na území Evropské unie 379,6 miliónů obyvatel. Tento počet se se zvýšil v roce 2001 o 1 560 000, přičemž přibližně $\frac{3}{4}$ tvořila čistá imigrace. Celkem existuje v Evropě asi 65 jazyků. Přitom bývá často obtížné rozlišit jazyk a dialekt – kritériem bývá zpravidla pouze uznávaná existence písemné formy jazyka. Mnohé evropské státy mají také více úředních jazyků.

V současných 15 členských státech EU hovoří cca 40 milionů lidí tzv. méně užívanými jazyky. Rozumí se jimi: a) jedinečné jazyky, jimiž se hovoří pouze v jednom státě EU, např. velština ve Velké Británii, galština ve Španělsku, sardinština v Itálii nebo srbština v Německu; b) jedinečné jazyky rozšířené ve více než jednom státě EU, např. baskičtina ve Španělsku a Francii; c) jazyky, jimiž hovoří původní menšiny v jednotlivých zemích EU, ale které jsou také většinovými jazyky v jiných členských zemích EU, např. němčina v Itálii, Francii, Belgii a Dánsku, dánština v Německu nebo slovinština v Itálii; d) jazyky, které jsou národními jazyky na úrovni členských států EU, ale nemají status úředního jazyka unie, tedy lucemburština a irština; e) romština a jidiš, které jsou rozšířené po celé Evropě.

2. Jazyková politika Rady Evropy a Evropské unie

RE považuje znalosti cizích jazyků za realizaci individuálních lidských práv, a to v kontextu výchovy k demokratickému občanství. EU spojuje jazykové znalosti zvláště s mobilitou a zaměstnaností, které považuje za předpoklad úspěchu. Jazyková politika EU navazuje na trendy formulované RE. Hlavní cíle obou institucí jsou: uchování a rozvoj jazykové a kulturní mnohotvárnosti Evropy; podpora mobility a komunikace mezi lidmi; zlepšování kvality a harmonizace výuky cizím jazykům. Tyto všeobecné cíle jsou pak realizovány prostřednictvím dílčích cílů na úrovni jednotlivých vzdělávacích systémů (viz níže). Obě instituce uveřejnily v této oblasti řadu dokumentů a vyvinuly četné aktivity. Zde zmíníme pouze nejvýznamnější z nich.

Maastrichtskou smlouvou z roku **1992** se rozšiřují pravomoci unie o oblast kultury a vzdělávání, posiluje význam výuky jazyků i zabezpečování rozvoje rozmanitosti kultur evropských národů a národností. V článku 126 se mj. zavazují všechny členské státy EU k zavádění evropské dimenze do kurikula a do vzdělávání učitelů, a to zejména učením a šířením jazyků členských zemí EU.

Základním dokumentem určujícím politiku EU v oblasti výuky cizích jazyků je **Bílá kniha EU o vzdělávání a odborné přípravě**, kterou vydala Evropská komise v roce **1995**. Jsou v ní zdůrazněny následující momenty: raná výuka cizím jazykům již na úrovni předškolní výchovy a primárního vzdělávání; výuka ostatním předmětům v cizím jazyce; vícejazyčné dorozumění (mezi lidmi hovořícími různými jazyky); kvalita učebních osnov a materiálů k osvojování cizích jazyků; výměna informací“ (Fremdsprachenunterricht 2001, s. 185; přeložila V. J.). Jako cíl je stanoveno, aby všichni občané EU na konci povinné školní docházky ovládali tři jazyky - mateřský a dva cizí – a své znalosti si v průběhu života dále zdokonalovali.

Na počátku 90. let byl zahájen vývoj dvou nástrojů, které připravila RE. Jsou to: **Společný Evropský referenční rámec pro výuku, studium a hodnocení cizích jazyků** (*Common European Framework of Reference for Learning, Teaching and Assessment of Modern Languages*) a **Evropské jazykové portfolio** (*European Language Portfolio*). První představuje společné východisko pro popis cílů, metod a hodnocení ve vyučování cizím jazykům; druhý je celoevropsky platný dokument, který podporuje osvojování jazyků a umožňuje učícím se jedincům evidovat po celý život své znalosti a dovednosti v osvojovaných jazycích.

7. 12. **2000** byla vyhlášena **Charta základních práv Evropské unie**. Podle článku 22 dbá EU na mnohotvárnost kultur, náboženství a jazyků. Podle článku 45 mají občané EU právo volně se pohybovat a pobývat na území libovolného členského státu.

Osvojování evropských jazyků podporují rovněž **vzdělávací programy EU**. Nejvýznamnější je program **Lingua**, schválený v roce **1989**. Jeho cílem je zvyšování kvality i kvantity výuky cizím jazykům v účastnických zemích na všech úrovních vzdělávání. Jazykovou dimenzi mají také další programy, především **Comenius** (spolupráce na úrovni základního a středního školství) a **Erasmus** (spolupráce v rámci vysokého školství), které jsou stejně jako program Lingua součástí programu **Socrates II**, a program **Leonardo da Vinci**, pokrývající oblast profesní přípravy. Prostřednictvím speciálních projektů jsou podporovány také ostatní jazyky, zvláště regionální a menšinové.

Na návrh Evropské komise byl vyhlášen rok **2001** za **Evropský rok jazyků**. Zúčastnilo se ho 45 evropských zemí. Představoval rozhodující krok na cestě k vícejazykovosti evropských občanů, požadované Evropskou komisí. Jeho hlavním cílem bylo zvýšit mezi občany povědomí o výhodách, které přináší schopnost dorozumět se cizími jazyky, a o možnostech jejich studia.

V rámci RE působí **Středisko moderních jazyků** (*European Centre for Modern Languages*). Sídlí ve Štýrském Hradci. Odpovídá zejména za podporu a uchování jazykové

různorodosti Evropy a inovativní přístupy a metody ve výuce cizím jazykům na všech úrovních vzdělávání. Česká republika je jeho členem od roku 1995.

3. Jazyky ve statistice

Průzkumy Eurobarometru z února 2001 přináší zajímavé údaje o **postojích Evropanů k cizím jazykům**.

53 % Evropanů uvádí, že vedle své mateřštiny ovládají minimálně ještě jeden jazyk. 26 % udává, že hovoří dvěma jazyky. Celkově ovládá 41 % Evropanů kromě své mateřštiny angličtinu, 19 % francouzštinu, 10 % němčinu, 7 % španělštinu a 3 % italštinu. První i druhý cizí jazyk užívají Evropané zejména během dovolené v zahraničí (47 %), při sledování filmů (23 %) a při rozhovorech na pracovišti. Nezávisle na tom, zda ovládají kromě své mateřštiny ještě nějaký jazyk, se 72 % Evropanů domnívá, že znalost jazyka pro ně je nebo by byla užitečná. Téměř stejné množství lidí si myslí, že každý v Evropské unii by měl kromě své mateřštiny ovládat jeden evropský jazyk a že by to měla být angličtina. 93 % rodičů pokládá za důležité, aby se jejich děti učily jiný evropský jazyk.

Průměrně by bylo ochotno 28 % dotázaných osob věnovat za pro ně příznivých podmínek 1-2 hodiny týdně studiu cizích jazyků. 34 % Evropanů však není připraveno se studiu cizího jazyka věnovat. 29 % Evropanů by se učilo cizí jazyk, kdyby byla výuka zdarma, 22 %, kdyby za to dostávali zaplacené a 19 %, kdyby jim kurzy vyhovovaly časově. 65 % evropských občanů, kteří neovládají žádný cizí jazyk, považuje učení se dalšímu jazyku za příliš obtížné a 64 % za časově náročné. Kromě toho uvádí 54 % příslušníků těžší skupiny, že by se neučili jinému jazyku, ani kdyby k tomu měli příležitost. 49 % nelituje, že neumí žádný cizí jazyk (oproti 39 %, kteří toho litují). Pozoruhodné je, že 63 % těch, neovládají žádný cizí jazyk, se nedomnívá, že by tím měli lepší profesní vyhlídky.

Údaje o **výuce cizím jazykům** byly převzaty z publikace Schlüsselzahlen zum Bildungswesen in Europa 1999/2000.

V členských zemích EU se učí 49 % žáků na primárním stupni jeden cizí jazyk (1 % dva cizí jazyky), přičemž nejčastěji vyučovaným jazykem je angličtina, následovaná francouzštinou. V kandidátských zemích EU se vyučuje na primárním stupni vedle angličtiny nejčastěji němčina.

Na všeobecně vzdělávacích školách sekundárního stupně se učí všichni žáci minimálně jednomu cizímu jazyku. Nejčastěji vyučovaným jazykem je přitom opět angličtina. V EU se učilo v daném období přibližně 91 % žáků na všeobecně vzdělávacích školách sekundárního stupně angličtinu, avšak pouze 34 % francouzštinu, 15 % němčinu a 10 % španělštinu. Podobná situace byla v zemích ESVO/EHP (Evropské sdružení volného obchodu/Evropský hospodářský prostor) a v kandidátských zemích EU. Podíl žáků učících se němčině je v kandidátských zemích zpravidla nad průměrem EU, zatímco podíl žáků učících se francouzštině je relativně malý. Ve většině členských států EU se nabízí jako cizí jazyk také španělština, avšak učí se jí nejvýše 5 % žáků sekundárního stupně. V kandidátských zemích je španělština jako cizí jazyk rozšířena málo. Zde je pozorován postupný nárůst výuky ruštině, která byla počátkem 90. let 20. století z politických důvodů tvrdě odmítnuta.

V některých členských státech EU i v několika kandidátských státech je podíl žáků, kteří se učí cizímu jazyku, ve všeobecně vzdělávacím a odborném školství relativně stejný, zatímco v jiných lze pozorovat značné rozdíly ve prospěch všeobecně vzdělávacího školství.

Časopis Moderní řízení (2003, č. 4) uvádí mj. následující údaje týkající se **české populace** (získané z šetření provedeného agenturou Universitas ve spolupráci s Czechinvestem v červnu 2002 a z výsledků Eurobarometru kandidátských zemí EU z roku 2001).

Znalost cizích jazyků mezi českými občany je poměrně dobrá – neznalost cizího jazyka uvádí 25 % obyvatel. Alespoň základní znalosti jednoho cizího jazyka uvádí 14 % občanů, dvou jazyků 28 % a tří jazyků 21 % populace. Nejrozšířenějším jazykem v ČR je němčina

(její znalost uvádí 35, 9 % obyvatel), následovaná ruštinou, z hlediska kvality znalostí je na prvním místě angličtina, která je v posledních letech nejvíce na vzestupu. Plynule, dobře nebo částečně hovoří anglicky celkem 35, 3 % občanů ČR. Mezi kandidátskými zeměmi je ve znalostech němčiny ČR na prvním místě.

4. Angličtina – lingua franca pro Evropu?

Ačkoliv celosvětový trend podporuje angličtinu jako nadnárodní dorozumivací jazyk a angličtina je považována v Evropě převážně za nejdůležitější cizí jazyk, existuje mnoho důvodů pro to, aby byla angličtina jako společný dorozumivací jazyk v Evropě zpochybňována. Ve prospěch tohoto názoru se vyjadřují i mnozí odborníci. Nabídka cizích jazyků v učebním plánu patří k nejčastějším a nejvíce kontroverzním tématům vzdělávacích reforem posledních 30 let. RE sice uznává angličtinu jako mezinárodní dorozumivací jazyk, zdůrazňuje však současně, že se nelze spokojit pouze se znalostí tohoto jazyka, pokud má být zachována kulturní mnohotvárnost Evropy. V Evropě by měly mít větší šanci také jiné jazyky, jako francouzština, němčina a španělština.

Hlavním důvodem pro to, aby byla angličtina prosazována v Evropě jako *lingua franca*, je celosvětová globalizace ekonomiky. Ve skutečnosti je na jedné straně teoreticky deklarována kulturní a jazyková rozmanitost Evropy, na druhé straně politikové předepisují, který cizí jazyk se má vyučovat jako první. To je však v rozporu s principem vzdělávací politiky, podle něhož se má nabídka cizích jazyků, jimž se učí mladí Evropané, zachovávat, nebo rozšiřovat. Schůdným řešením by mohlo být zavedení druhého povinného cizího jazyka pro všechny žáky (ovšem s vědomím, že pozdější zahájení výuky cizího jazyka znamená zpravidla jeho horší osvojení). V evropských vzdělávacích systémech jsou užívány v zásadě dva odlišné přístupy: angličtina jako povinný cizí jazyk a angličtina jako jeden z povinných cizích jazyků, přičemž druhý přístup je více rozšířen. Ve Zprávě mezinárodní komise UNESCO z roku 1997 se zdůrazňuje, že „studium nejpoužívanějších jazyků by mělo být kombinováno se studiem místních jazyků v bilingválních či dokonce trilingválních vzdělávacích programech“, ... a že „lingvistická diverzita nemůže být posuzována pouze jako překážka v komunikaci mezi různými skupinami; spíše by měla být považována jako zdroj určitého obohacení, což je argument ve prospěch posilování vyučování cizím jazykům. Požadavky globalizace a kulturní identity by měly být považovány spíše za vzájemně se doplňující, než za protikladné“ (Učení..., s. 22).

Jako další důvody ve prospěch angličtiny se uvádí, že je společným dorozumivacím jazykem imigrantů za prací, umožňuje lepší mobilitu obyvatel a má jednodušší gramatiku. Na kontinentě se však angličtina jako úřední jazyk nevyskytuje. V příhraničních oblastech vznikají euroregiony, v nichž se hovoří jazyky příslušných sousedních zemí.

Mezi odborníky se diskutuje vážně také o otázce esperanta jako společného dorozumivacího jazyka. Podle názoru některých představuje výborný základ pro osvojování dalších jazyků. Na celém světě jím hovoří asi tři miliony lidí, užívá se na různých mezinárodních akcích, v esperantu vysílá rozhlas a jsou vydávány knihy.

S tím úzce souvisí také otázka evropského vědomí, tj. evropské identity, které/á se může utvářet pouze na základě znalosti více evropských zemí, a otázka jazyka jako nositele a zprostředkovatele kultury (což umělý jazyk může sotva být). Lze tedy shrnout, že jakýkoli společný dorozumivací jazyk slouží především jako dorozumivací prostředek, zatímco pro roli zprostředkovatele kultury (a utváření /evropské/ identity) jsou nezbytné jazyky jednotlivých národů a národností.

„Angličtina jako první jazyk Evropu zabíjí – již 45 let. Tomu se říká kulturní politika. Angličtina je kromě toho trojským koněm Ameriky v Evropě. Nalézání identifikace, tj. zakotvení pojmu Evropa v hlavách žáků a občanů, tak není možné“ (Haueis 1994, s. 477;

přeložila V. J.). Jakou roli tedy má hrát angličtina v současné Evropě? Zdá se, že otázka zůstává otevřená.

5. Jazyky ve vzdělávacích systémech

Dílčí cíle vzdělávací politiky v oblasti cizích jazyků na úrovni vzdělávacích systémů mohou být shrnuty takto: raná výuka cizím jazykům; široká nabídka cizích jazyků; více doby výuce cizím jazykům; zavádění informačních a komunikačních technologií; interkulturní učení; podpora regionálních nebo menšinových jazyků; znalost reálií země cílového jazyka; změny v přípravě učitelů; celoživotní učení; podpora cizích jazyků v profesní přípravě.

Výuka cizím jazykům na sekundárním stupni má dlouhou tradici, zatímco na primárním a preprimárním stupni teprve probíhají modelové pokusy k ranému osvojování cizích jazyků. Ve většině evropských zemí začíná **výuka prvního povinného cizího jazyka** ve věku žáků 8-11 let, to znamená na konci primárního stupně nebo na začátku sekundárního stupně. V mnohých členských zemích EU mají žáci primárních škol dokonce možnost učit se dvěma cizím jazykům. Kromě toho je ve většině zemí ESVO/EHP (Evropské sdružení volného obchodu/Evropský hospodářský prostor) a v kandidátských zemích (ale pouze v polovině členských zemí EU) ještě v průběhu povinného školního vzdělávání zaveden druhý jazyk jako povinný předmět. V 90. letech zavedlo mnoho zemí v primárním vzdělávání cizí jazyk jako povinný předmět, nebo snížilo věk, od něhož musí být vyučován na primárním stupni cizí jazyk. Školy jsou často podněcovány, aby nabízely cizí jazyky také v oblasti **povinně volitelných předmětů**. Tyto předměty jsou buď stanoveny v kmenovém kurikulu – tzv. uzavřený systém, nebo si je mohou určovat školy samy – tzv. otevřený systém.

V mnohých státech existují také **školy specializované na výuku cizím jazykům**. V kandidátských zemích EU bývá podmínkou přijetí žáků do těchto škol přijímací zkouška, zatímco v členských zemích EU se přijímací zkoušky do těchto škol nevyžadují. Žáci se učí podle plného kmenového kurikula a k němu získávají specializované vzdělání v cizích jazycích. Charakteristické pro tyto školy je zavádění cizího jazyka jako jazyka vyučovacího, dodatečné povinné cizí jazyky nebo více vyučovacích hodin určených pro cizí jazyk.

Ve většině států nabízejí **učební plány** zpravidla dva až šest jazyků, z nichž si mohou žáci vybírat (angličtinu, francouzštinu, němčinu, španělštinu, ruštinu, italštinu a nizozemštinu). Zejména v 90. letech zesílily snahy o další diverzifikaci nabídky, avšak v praxi jen málo škol nabízí všechny jazyky uvedené v učebním plánu. V několika státech si žáci nemohou svobodně zvolit první – nebo dokonce ani druhý – povinný cizí jazyk. Ve většině případů je povinná angličtina. Počet cizích jazyků, které školy nabízejí, je přitom často menší, než by bylo možné podle oficiálních dokumentů. Hlavními důvody jsou zájem žáků a jejich rodičů o konkrétní jazyk a nedostatek učitelů příslušných jazyků.

V rámci EU stanoví v některém období povinné školní docházky **druhý cizí jazyk** jako povinný osm států: Belgie (vlámské společenství), Řecko, Francie, Lucembursko, Nizozemsko, Rakousko, Finsko a Švédsko. Druhý cizí jazyk předepisuje také většina kandidátských zemí a zemí ESVO/EHP. Výjimku tvoří Norsko, Česká republika, Maďarsko, Polsko a Slovinsko, kde se zavádí druhý cizí jazyk až po ukončení povinné školní docházky.

Ve většině zemí EU mohou žáci, kteří si chtějí prohloubit své jazykové znalosti, nebo se na tento obor dokonce specializovat, zvolit **na vyšším sekundárním stupni** profil, v němž zaujímá výuka cizích jazyků větší prostor, např. zaměření „staré jazyky“, „literatura“, „hospodářské a sociální vědy“ nebo samozřejmě profil „cizojazyčný“. Žáci, kteří se rozhodli pro „literární“ profil, se učí většinou cizích jazyků (čtyřem povinným).

Počet hodin určených pro první povinný cizí jazyk se zpravidla zvyšuje od doby jeho zavedení do konce povinné školní docházky a začátku vyššího sekundárního stupně. Obvykle se vyučuje cizímu jazyku tři až čtyři hodiny týdně, přičemž počet hodin v prvních letech je o něco nižší. Přitom se v průběhu školní dráhy nepřetržitě zvyšuje poměr počtu vyučovacích

hodin věnovaných cizím jazykům v poměru ke dvěma hlavním předmětům uvedeným v učebním plánu (mateřskému jazyku a matematice). Ve věku 10 let je předepsáno pro výuku cizímu jazyku méně hodin než pro výuku matematice a mateřštině. Ve věku 16 let je situace již opačná: v učebním plánu je pro cizí jazyky plánován stejný počet hodin jako pro oba další hlavní předměty.

Téměř ve všech státech je pozorován návrat k důrazu na komunikativní orientaci výuky cizím jazykům. Jako primární cíl pro moderní cizí jazyky byla stanovena „komunikativní kompetence“. K jeho splnění má sloužit tzv. **princip komunikativnosti**. Znamená, že výsledek komunikace je důležitější než její formální správnost. Veškerá výuka má směřovat k tomu, aby si žák osvojil cizí jazyk jako nástroj dorozumění, aby se naučil komunikovat v tomto jazyce (rozumět mluvené řeči, číst s porozuměním, mluvit a písemně se vyjadřovat). Explicitní zprostředkování jazykových prostředků (gramatiky, zvukové a grafické stránky jazyka a slovní zásoby) tedy slouží cíli komunikace. „Nikoli jazyk je cíl, ale jazyk jako prostředek komunikace“ (Fremdsprachenerwerb 2001, s. 68; přeložila V. J.). Princip komunikativnosti je přitom třeba chápat ve dvou plánech: jako komunikativní zaměření vyučování a komunikativní aktivitu žáků ve vyučovacím procesu. Ve výuce cizím jazykům hraje významnou roli **výměna žáků** mezi evropskými státy, která slouží jak jazykovým, tak kulturním účelům. Většina výměnných programů je určena pro žáky sekundárního stupně.

Role **učitelů cizích jazyků** se v poslední době značně změnila a bude se nadále měnit. Jejich příprava musí odpovídat novým společenským, politickým a ekonomickým podmínkám i novým formám a metodám vyučování na primárních a sekundárních školách. Dominantním cílem jejich přípravy je **komunikativní kompetence**. Učitelé cizích jazyků musí být schopni nejen zprostředkovat žákům znalosti jazyka, ale také je vychovávat k otevřenosti vůči jiným kulturám. V souvislosti s raným osvojováním cizích jazyků je zvláště aktuální jejich příprava na výuku na primárním stupni, neboť v mnoha zemích svoji optimální podobu teprve hledá. V zemích, v nichž má výuka cizím jazykům **v primárním školství** delší tradici, představuje stěžejní prvek přípravy učitelů didaktika cizích jazyků. Téměř ve všech zemích je povinná vyučovací praxe. Vedle didaktiky tvoří hlavní disciplíny pedagogika a psychologie, lingvistika a znalosti o kultuře dané země. V některých zemích musí mít učitelé také znalosti z psycholingvistiky. Na primárním stupni vyučují především učitelé s oprávněním vyučovat všechny předměty uvedené v učebním plánu a/nebo učitelé cílového jazyka. Obsah přípravy učitelů cizích jazyků **na sekundárních školách** tvoří bezpečné ovládnutí cizího jazyka, lingvistika, didaktika a vyučovací praxe, dále dějiny, literatura a kultura země cílového jazyka, pedagogika a psychologie, ICT ve výuce cizím jazykům a otázky související s multikulturními společnostmi. Mimořádný význam mají rovněž pobyty v zemi cílového jazyka. Vzhledem k finanční náročnosti jsou však většinou dobrovolné; povinné jsou pouze v řadě vysokých škol ve většině německých zemí, ve Švédsku a Velké Británii. Ve všech zemích se poukazuje na význam vzdělávacích programů EU, v jejichž rámci se tyto pobyty rovněž realizují. Učitelé na školách nabízejících vyučování v **menšinovém** nebo **regionálním jazyce** musí zpravidla prokázat tutéž kvalifikaci jako jejich kolegové na školách, na nichž je hlavním vyučovacím jazykem státní jazyk.

Velký význam má **další vzdělávání** učitelů cizích jazyků, které je dynamičtější a pro zavádění inovativních metod vhodnější než přípravné vzdělávání. Nabídka kurzů a dalších aktivit v rámci dalšího vzdělávání učitelů cizích jazyků rok od roku vzrůstá. Účast na akcích dalšího vzdělávání však není ve většině zemí povinná, zřejmě pro jeho finanční náročnost, zejména pokud jde o cizí jazyky. Systém výměnných programů pro učitele cizích jazyků v rámci dalšího vzdělávání je celkově teprve v počátcích a zahrnuje jen malý počet učitelů.

Vedle cíle osvojení minimálně dvou jazyků EU (kromě mateřštiny) se stává stále více aktuální **vícejazyčnost** evropských občanů, jejíž nezbytnost zdůrazňuje RE. Tato problematika je vysvětlena ve Společném evropském referenčním rámci. Vícejazyčnost

(plurilingvistika) se liší od multilingvismu. Znamená znalost jazyků na různých úrovních a zkušenost jedince s více kulturami, zatímco multilingvismus představuje paralelní znalost několika jazyků (jíž lze dosáhnout např. širší nabídkou cizích jazyků ve vyučování). „Vícejazyčnost není zaměřena na jeden jiný jazyk nebo na učení se jednomu nebo více jiným jazykům. V centru pojmu stojí člověk, učící se, a jeho schopnost zacházet s více než jedním jazykem, kterou je třeba vytvořit a posilovat“ (Fremdsprachenerwerb 2001, s. 59; přeložila V. J.). „Cíl vícejazyčného dorozumění spočívá v tom, umožnit co nejvíce Evropanům si navzájem rozumět a integrovat se tak, že každý hovoří svým jazykem“ (Fremdsprachenunterricht 2001, s. 186; přeložila V. J.). Cíl vícejazyčnosti zahrnuje tedy také mateřštinu. Může být dosažen mj. bilingválním vyučováním, lepší organizací vyučovací hodiny, výukou dvěma nebo více předmětům v cizím jazyce a rozvíjením výměnných programů pro učitele a žáky. **Bilingvální vyučování** je určeno v podstatě pro dvě skupiny adresátů: na jedné straně pro žáky – nositele většinového jazyka (tj. především výuka s jedním západním jazykem, tedy angličtinou, němčinou, francouzštinou), na druhé straně pro žáky – migranty a příslušníky menšin.

S cílem vícejazyčnosti souvisí otázka problematiky **regionálních a menšinových jazyků**, již má být v souladu s Maastrichtskou smlouvou věnována pozornost. Uchování těchto jazyků může zajistit pouze různorodá nabídka cizích jazyků. Jejich role ve školství závisí na politických faktorech a počtu příslušných žáků. Odpovědnost za výuku úředního jazyka (úředních jazyků) pro žáky s cizí mateřštinou má všude v Evropě přijímací země. Mateřština žáků – příslušníků menšin je podporována na všech stupních, největší je však v oblasti povinného vzdělávání. Na sekundárním stupni její význam pomalu slábne. Evropské státy vyjádřily připravenost nabízet vyučování menšinových a regionálních jazyků ve školách, které vyjádří zvláštní požadavek a budou mít dostatečný počet žáků. Za určitých okolností musí být také prokázáno, že jsou k dispozici dostatečné finanční prostředky a/nebo dostatečně kvalifikovaní učitelé.

6. Důsledky pro jazykové vzdělávání v ČR

1.1 Současný stav výuky cizím jazykům na základních a (všeobecně vzdělávacích) středních školách

Vzdělávací politika ČR v návaznosti na RE a EU jednoznačně zdůrazňuje znalost cizích jazyků jako klíčovou pro život ve sjednocující se Evropě a globalizujícím se světě. Současný stav výuky cizím jazykům u nás je považován obecně za velmi neuspokojivý. MŠMT si tuto situaci plně uvědomuje a snaží se ji řešit. Jeho aktuální strategie je vyjádřena v Dlouhodobém záměru vzdělávání a rozvoje výchovně vzdělávací soustavy České republiky a hlavní v rámcových vzdělávacích programech (dále RVP). Rámcový program pro předškolní vzdělávání byl schválen s platností od 1. 9. 2003. RVP pro základní vzdělávání slouží v současné době (1. polovina roku 2003) ve své druhé verzi jako pracovní materiál k ověření metodiky tvorby školního vzdělávacího programu. RVP pro gymnaziální vzdělávání se připravuje, jeho platnost se předpokládá nejdříve za tři roky. RVP pro odborné vzdělávání budou vytvářeny pro jednotlivé obory vzdělání.

Podle vzdělávacího programu **Základní škola** se vyučuje cizímu jazyku jako povinnému předmětu od 4. do 9. ročníku se základní dotací 3 hodiny týdně v každém roce. Pokud je zařazen jako volitelný předmět, musí mu být vyučováno od 7. ročníku. Pokud se učilo od 4. ročníku angličtině nebo němčině, nabízí se přednostně francouzština, ruština a španělština. Pokud se vyučovalo jako prvním povinnému cizímu jazyku některému z těchto tří jazyků (event. jinému), musí být zařazena jako volitelný jazyk angličtina nebo němčina. Dalšímu cizímu jazyku může být vyučováno v 6.-9. ročníku jako nepovinnému předmětu. Ve vzdělávacím programu **Národní škola** je cizí jazyk zařazen ve 4. a 5. ročníku do nadstavbové

části – po 3 hodinách týdně. V 6.-9. ročníku mu jsou určeny 3 hodiny týdně, další lze využít v rámci nadstavbové části. Podle vzdělávacího programu **Obecná škola** se vyučuje cizímu jazyku jako povinnému ve 4. a 5. ročníku, v nižších ročnících je možná nepovinná výuka. Učební osnovy čtyřletého **gymnázia** stanoví pro výuku cizího jazyka (navazující na výuku v základní škole) 3 hodiny týdně po dobu čtyř let.

Následující údaje jsou vybrány z materiálu doc. L. Housky, který poskytl autorce tohoto příspěvku na konferenci FIPLV ve dnech 6.-7. 2. 2003 v Praze.

Ke 30. 9. 2002 se učilo na základních školách (včetně škol s rozšířenou výukou jazyků – dále RVJ) 67,2 % žáků angličtině, 34,8 % němčině a 1,03 % francouzštině. Zbytek připadal na ruštinu (0,28 %), španělštinu (0,1 %) a italštinu (0,01 % žáků).

Střední školy (stav 30. 9. 2002)

ČR celkem	%	gymnázia %	SŠ a OŠ %	SOU, OU, U %
AJ	70,0	95,1	75,2	43,8
NJ	60,4	65,1	57,5	59,9
FJ	6,2	16,0	4,1	0,6
RJ	1,7	2,8	2,2	0,3
ŠJ	1,9	4,6	1,6	0,002
IJ	0,03	0,1		
Lat.	2,9	7,9	2,0	

Střední školy – porovnání 2001/2 a 2002/3

	2001/2	2002/3	2001/2	2002/3
	%	%	%	%
Celkem	61,9	60,4	68,1	70,0
Gymnázia	66,3	65,1	94,6	95,1
SOŠ	58,4	57,5	73,4	75,2
SOU	62,2	59,9	41,5	43,8

Základní školy – porovnání 2001/2 a 2002/3 (včetně ZŠ s RJV)

	2001/2	2002/3
	%	%
AJ	63,6	67,2
NJ	38,4	34,8
FJ	1,2	1,03
RJ	0,2	0,28
ŠJ		0,1
IJ		0,01

V roce 2002 byly **bilingvální třídy** asi na 15 gymnáziích: z toho bylo 6 francouzských a 3 německé, zbytek tvořily třídy anglické, italské a španělské (Dvojazyčné třídy..., 2002).

1. 2 Aktuální otázky výuky cizím jazykům

Aktuální otázky výuky cizím jazykům v ČR představují: druhý (povinný) cizí jazyk a angličtina jako první povinný cizí jazyk; raná výuka cizím jazykům a příprava učitelů na ni; kvalifikovanost učitelů cizích jazyků; uplatňování nových vyučovacích principů a metod; návaznost výuky cizím jazykům na základních a středních školách; zvýšení zájmu škol o výuku cizím jazykům a posílení motivace učitelů cizích jazyků; posílení hodinové dotace výuky cizím jazykům; naplnění práva na vzdělání příslušníků národnostních menšin a příprava učitelů na interkulturní výchovu. V následující subkapitole se věnujeme blíže některým z nich.

Otázka zavedení **druhého (povinného) cizího jazyka** je u nás aktuálním předmětem diskuse. Pro hovoří společenskopolitické a ekonomické podmínky, tedy integrace Evropy, globalizace světa, rostoucí mobilita občanů, jejich kontakty s odlišnými kulturami, požadavky praxe a další faktory. Jako argumenty proti je uváděno především, že pro některé žáky znamená druhý povinný cizí jazyk nadměrnou zátěž a že je naprostý nedostatek aprobovaných učitelů, kteří by mohli tuto výuku kvalifikovaně zastat. Někteří odborníci (pedagogové, lingvisté) považují alespoň elementární zvládnutí druhého cizího jazyka za nezbytné. Pokud se odborníci shodnou na tom, že by se dva cizí jazyky učit povinně měly, mají rozdílné názory na to, v kterém období s výukou prvního i druhého cizího jazyka začít a kolik jim věnovat hodin. Jeden z návrhů, který přichází jednoznačně ze škol, zní, aby se druhému cizímu jazyku na základní škole vyučovalo, avšak pouze v rámci povinné nabídky, z níž by si žák mohl, ale nemusel vybrat. Asociace základního školství zastává názor, že základní škola by měla být povinna žákům druhý cizí jazyk nabízet, avšak volba by měla být na žákovi, resp. jeho rodičích.

Mnoho základních škol nabízí druhý cizí jazyk jako zájmový kroužek nebo jako jeden z volitelných či nepovinných předmětů; jako součást povinné nabídky je pouze na školách s rozšířenou výukou jazyků. S tím souvisí otázka stanovení jazykového minima, jež by si žáci měli osvojit, a otázka hodnocení jejich znalostí. Celkově v ČR rostou požadavky na výuku angličtiny. O němčinu je menší zájem než o angličtinu, je méně oblíbená, učí se jí často žáci, kteří mají o cizí jazyk obecně menší zájem (nezáleží jim na volbě jazyka), učebnice němčiny nejsou tak kvalitní jako učebnice angličtiny.

MŠMT počítá s vyučováním **prvnímu cizímu jazyku** od 3. ročníku, a to na 1. stupni základní školy s průměrnou hodinovou dotací 3 hodiny, na druhém stupni pak 4 hodiny týdně – s tím, že by k tomuto posunu mohla (ale nemusela) škola přistoupit ve 4-5letém přechodném období. Přednostně by měla být žákům nabídnuta výuka angličtiny. Zavedení **druhého povinného cizího jazyka** (podle návrhu RVP ZV od 7. ročníku ZŠ, a to s průměrnou dotací 2 vyučovacích hodin týdně) považuje MŠMT zatím za nereálné. Za nereálné považuje rovněž zavedení **angličtiny jako povinného prvního cizího jazyka**, a to zvláště kvůli nedostatku kvalifikovaných učitelů, dále vzhledem k situaci v příhraničních oblastech, kde je preferována němčina, a k možnosti a vhodnosti (z hlediska jejich příbuznosti) nabízet i slovanské jazyky (slovenštinu, polštinu, ruštinu). Obecně se však přiklání k angličtině jako prvnímu povinnému cizímu jazyku a hledá kvalifikované argumenty pro její zavedení. Ministerstvo počítá také s tím, že po přechodnou dobu by škola byla povinna nabízet druhý cizí jazyk jako volitelný předmět. K posílení výuky cizímu jazyku bude možné využít i dvě hodiny, které by měly od září 2003 přibýt v 8. a 9. ročníku ZŠ (po jedné v každém) - o jejich využití rozhoduje ředitel školy; může o ně být rozšířen povinný předmět nebo mohou být využity na integraci předmětů. Hlavním problémem však zůstávají kvalifikovaní učitelé. Ve **středním školství** se počítá v rámci změn učebních dokumentů se zvýšením důrazu na výuku cizích jazyků – zvl. v učňovském školství a některých oborech maturitního odborného školství. V návaznosti na Bílou knihu ČR se předpokládá v delším časovém horizontu, že každý absolvent střední školy s maturitou by měl ovládat na různé úrovni dva cizí jazyky a absolvent bez maturity alespoň jeden cizí jazyk. K tomu by měla přispět i povinná maturitní zkouška z jednoho cizího jazyka.

Raná výuka cizím jazykům patří v ČR, stejně jako ve většině evropských zemí, k aktuálním otázkám vzdělávací politiky. Jak bylo uvedeno výše, svoji optimální podobu mnohde teprve hledá, a to po stránce organizační i kurikulární – na úrovni primárního a preprimárního vzdělávání i na úrovni přípravy učitelů na tuto výuku. Navzdory obecnému trendu vzdělávací politiky, vycházejícímu ze společenské objednávky ovládnutí cizích jazyků, se ozývají hlasy spíše proti časnému zahajování výuky cizím jazykům, a to zejména proto, že není považována za efektivní. Na druhé straně je zastáván názor, že primární škola má vytvořit spolehlivý základ, na němž má být stavěno. Výhrady jsou pak zvláště k zavádění cizích jazyků do předškolní výchovy. Hlavním argumentem je, že raná výuka cizím jazykům může mít negativní vliv na osvojování mateřštiny (naproti tomu Dlouhodobý záměr připomíná význam předškolní výuky cizích jazyků pro další úspěšnost ve škole a ovládnutí mateřského jazyka). Podle některých odborníků představuje také značný zásah do rozvoje myšlení dítěte a jeho sebepojetí a rovněž nelze jednoznačně říci, zda komunikací v cizím jazyce naplňuje mateřská škola potřeby dítěte – což je jedním z jejích úkolů. V každém případě nejsou u nás (stejně jako v řadě evropských zemí) pro tuto výuku vytvořeny (optimální) podmínky.

V oblasti **přípravy učitelů 1. stupně pro vyučování cizím jazykům** zásadní otázka zní, na co mají být studenti učitelství 1. stupně připravováni. Od učitele nelze požadovat, aby plně disponoval všemi kompetencemi, a to zejména vzhledem k šíři požadavků kladených na učitele 1. stupně; rovněž nelze požadovat, aby každý učitel primární školy byl vybaven tak, aby byl schopen získat i aprobaci pro cizí jazyk. Učitel cizího jazyka na primárním stupni by měl mít především lásku k dětem, dále dostatečnou jazykovou kompetenci a konečně kompetenci k vyučování a výchově. Aprobace cizí jazyk ještě automaticky neznamená způsobilost pro 1. stupeň základní školy.

U **učitelů cizích jazyků** jde zejména o následující otázky: a) příprava pro výuku na primárním stupni – kterou lze řešit v podstatě dvěma způsoby: v rámci přípravy pro výuku na primárním stupni a v rámci aprobace cizí jazyk; b) zajištění dostatečného počtu kvalifikovaných učitelů cizích jazyků – což je na jedné straně věcí fakult připravujících

učitele, na druhé straně otázka podmínek v praxi, do nichž učitelé vstupují (především finančního ohodnocení); c) učitelé v praxi bez příslušné kvalifikace – tedy buď učitelé s pedagogickým vzděláním bez dostatečné (certifikované) znalosti cizího jazyka nebo učitelé s certifikovanou znalostí cizího jazyka, avšak bez pedagogického vzdělání.

V zájmu zvýšení kvality personálního zajištění výuky cizím jazykům se hodlá MŠMT zaměřit na podporu přípravného a dalšího vzdělávání učitelů cizích jazyků a učitelů neaprobovaných a přípravu učitelů cizích jazyků pro výuku na primárním stupni. V rámci zvýšení motivace učitelů má v úmyslu posílit rozpočty škol o mzdové prostředky, přednostně určené ke zvýšení platů učitelů cizích jazyků.

Uplatňování nových vyučovacích principů a metod znamená zejména komunikativní zaměření výuky cizím jazykům, využívání ICT, tvorbu vhodných učebnicových souborů a výukových programů a jejich vhodnou volbu učiteli, implementaci evropské dimenze do výuky, posilování mezinárodních kontaktů a spolupráce škol (s využitím programů EU).

K naplnění práva na **vzdělávání příslušníků národnostních menšin** v národnostním školství považuje MŠMT za nezbytné mj. vytvářet pro ně odpovídající podmínky podle potřeb v jednotlivých regionech, zabezpečovat tvorbu učebnic v jazyce národnostní menšiny a zajistit další vzdělávání pro pedagogické pracovníky. Ministerstvo podporuje projekty podpory vzdělávání v jazycích národnostních menšin a multikulturní výchovy a aktivity v oblasti integrace cizinců na území ČR.

V oblasti rozvoje jazykového vzdělávání má MŠMT v úmyslu také podporovat rozvoj sítě jazykových škol oprávněných organizovat státní jazykové zkoušky, sjednotit jejich obsah vzdělávání a zajistit adekvátnost certifikace jejich výstupů s požadavky obdobných jazykových zkoušek v zahraničí.

Literatura

- AZŠ ČR k závažným problémům školství. *Učitelé listy*, 2000-2001, roč. 9, č. 10, s. 8.
- CINK, P. Jazyková politika v nové Evropě (I, II, III). *Cizí jazyky*, 1998-99, roč. 42, č. 5-6, s. 82-84; č. 7-8, s. 117-119, č. 9-10, s. 152-153.
- Cizí jazyky útočí na profesi. *Učitelé noviny*, 2002, č. 41, s. 8-9.
- České vzdělání & Evropa. Strategie rozvoje lidských zdrojů při vstupu do Evropské unie.* Praha : Sdružení pro vzdělávací politiku, 1999.
- Die Europäer und die Sprachen. Zusammenfassender Bericht.* Eurobarometer – Sonderbericht : 15. Februar 2001.
- Dlouhodobý záměr vzdělávání a rozvoje výchovně vzdělávací soustavy České republiky.* Praha : MŠMT ČR, 2002.
- Dvojjazyčné třídy dusí vize nových maturit. *Učitelé noviny*, 2002, roč. 105, č. 16, s. 11.
- Evropské jazykové portfolio pro žáky a žákyně ve věku 11-15 let v České republice.* Rada Evropy, 2001.
- Foreign Language Teaching in Schools in Europe.* Brussels : EURYDICE, 2001. Německá verze: Fremdsprachenunterricht an den Schulen in Europa. Dostupný z WWW: <www.eurydice.org>.
- Fremdspracherwerb – Wie früh und wie anders? Workshop des Forum Bildung am 14. September 2001 in Berlin.* Bonn : 2001.
- HAUEIS, E. Europa der Mehrsprachigkeit. In *Bildung und Erziehung in Europa.* Weinheim : Deutscher Studien Verlag, 1994, s. 458-501.
- Charta der Grundrechte der Europäischen Union.* Amt für amtliche Veröffentlichungen der Europäischen Gemeinschaften.
- Jak ovládáme cizí jazyky. *Moderní řízení*, 2003, č. 4, s. 76.
- Jazyky pro radost nebo pro zlost? *Učitelé noviny*, 2001, roč. 104, č. 12, s. 12-13.

- JEŽKOVÁ, V. Výuka moderních cizích jazyků v zemích EU na všeobecně vzdělávacích školách primárního a sekundárního stupně. In *EUROPAED. Evropská studia pro učitele. Soubor studijních materiálů*. Praha : UK-PedF 1999, s. 81- 87.
- JEŽKOVÁ, V. Jazyky a jazykové vzdělávání v Evropě. In Walterová, E.; Ježková, V. *Kurz Evropská studia pro pracovníky pedagogických center*. Praha : UK-PedF, 2001, s. 53-73.
- JEŽKOVÁ, V. 16. seminář k teoretickým základům didaktiky cizích jazyků. *Cizí jazyky*, v tisku
- KOSCHAT, F./WAGNER, G. (Hg.) *Bilinguale Schulen. Lernen in zwei Sprachen*. Wien : Bundesministerium für Unterricht und Kunst, 1994.
- KOŤÁTKOVÁ, S. Řeč rozvíjí myšlení. *Informatorium 3-8*, 2002, roč. 9, č. 9, s. 5-7.
- KVAČKOVÁ, R. Kolik jazyků zvládnou české děti? *Lidové noviny*, 8. března 2002.
- Linguistic diversification. Report on Committee on Culture and Education. Council of Europe, 1998.
- MAREŠ, J. Příprava učitelů stojí před velkými změnami. *Učitelské listy*, 2001-2002, roč. 10, č. 1, s. 5-6.
- Perspektivy vývoje výchovně vzdělávacích systémů v Evropské unii. In *Informace z Evropy*, A, 2001. č. 5, s. 1-10.
- Postrach se jmenuje druhý cizí jazyk. *Učitelské noviny*, 2003, č. 15, s. 10-11.
- PRŮCHA, J. *Vzdělávání a školství ve světě*. Praha : Portál, 1999.
- Příležitost pro neaprobované učitele jazyků. *Školství*, 2003, č. 7, s. 3.
- Rámcové programy*. Dostupné z WWW: <<http://www.vuppraha.cz>>
- Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání. Pracovní verze pro potřeby pilotních škol*. Praha : VÚP, červen 2002.
- RENKEMA, W. J. T. Regional Identities in Europe: The Position of Lesser Used Languages in the Educational Systems of the European Union. In *Journal für Internationale Bildungsforschung*, 1995, č. 1, s. 42-62.
- Schlüsselzahlen zum Bildungswesen in Europa 1999/2000*, 2002. Luxemburg : Amt für amtlich Veröffentlichungen. Dostupné na WWW: < www.eurydice.org>.
- SLÁDKOVÁ, I. Přípravné vzdělávání učitelů v evropských zemích. *Aula*, 2001, roč. 9, č. 1, s. 74-83.
- Společný evropský referenční rámec pro jazyky. Olomouc : Univerzita Palackého, 2002.
- ŠATAVA, L. *Národnostní menšiny v Evropě*. Praha : Ivo Železný, 1994.
- The Teaching of Modern Foreign Languages in Primary and Secondary Education in the European Community. Brussels: EURYDICE European Unit, 1992.
- Trousilová, E. Učitel cizích jazyků roku 2000. In *Evropská dimenze ve vzdělávání a přípravě učitelů : Sborník referátů a informací z interdisciplinárního kolokvia*. Praha : PedF UK, SVI, 1996, s. 149-156.
- Učení je skryté bohatství. Zpráva Mezinárodní komise UNESCO „Vzdělávání pro 21. století“. Praha : PedF UK, ÚVRŠ, SVP, 1997.
- VÁŇOVÁ, M. *Příprava učitelů ve vybraných evropských zemích*. Praha : ÚIV, 1997.
- Vyučování a učení. Cesta k učící se společnosti. (Bílá kniha o vzdělávání a odborné přípravě)*. Praha : Učitelské noviny – Gnosis, 1997.
- WALTEROVÁ, E; JEŽKOVÁ, V. *Žijeme v Evropě. Průvodce evropskou terminologií pro učitele a studenty učitelství*. 2. rozšířené a přepracované vydání. Praha: UK-PedF, SVI, CES, 2000.
- Základní školství. Dotační programy*. Dostupné z WWW: <<http://www.msmt.cz>>